

УДК 347.122

Серьогін Станіслав Юрійович,

аспірант кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АНАЛІЗ ФОРМ ТА ОЗНАК ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ В КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИНАХ

Постановка проблеми. Поглиблення участі України у світових процесах глобалізації, розширення географії присутності її фізичних та юридичних осіб внаслідок збільшення кількості коопераційних зв'язків з іноземними партнерами, стає викликом для вітчизняних цивілістів та сприяє поглибленому вивченню широко використовуваного за кордоном в цій сфері поняття «корпорація» й породжених нею корпоративних відносин, як відносин між її учасниками, особливо на предмет недопущення зловживання правом. Вивчення можливих форм, виокремлення типових ознак, для встановлення зловживання правом в корпоративних відносинах є важливим елементом на шляху подальшого вдосконалення законодавства України з метою захисту прав всіх учасників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сформульовані висновки та пропозиції засновані, в тому числі, на систематизації наявних знань, які базуються на досягненнях цивілістичної науки і результатах досліджень Малиновського О.О., Поротикової О.О., Еннекцеруса Л., Молотнікова О.Є., Волкова О.В., Адамович Г.Л., Гаджиева Г.О. та інших. Емпіричною основою дослідження стали нормативно-правові акти України та країн континентальної Європи, матеріали і узагальнення судової практики.

Актуальність дослідження. У зв'язку із поглибленням процесів глобалізації світової економіки, суб'єкти господарювання вимушені шукати надійні шляхи об'єднання власних потужностей у конкурентній боротьбі та пошуку нових ринків збуту продукції. Виділення форм та типових ознак зловживання правом в корпоративних відносинах має стати важливим елементом на шляху приведення законодавства України до найкращих світових стандартів з метою створення належних умов для діяльності всіх учасників корпоративних відносин.

Метою статті є на підставі проведеного аналізу узагальнення форм зловживання правом та вста-

новлення ознак характерних цьому явищу в корпоративних відносинах.

Виклад основного матеріалу. Головною метою класифікації зловживання цивільним правом є спроба надати способам боротьби з цим явищем певної універсальності. З цієї точки зору необхідним є розгляд зловживання правом як феномена, спільного для сфер дії приватного та публічного права. Критерієм розмежування нами обрано конституційний принцип недопустимості зловмисного здійснення права та особливості його застосування дії у різних правових відносинах: публічного та приватного права, наприклад зловживання правом з боку власників корпоративних прав, та зловживання правом органами державної влади у сфері корпоративних відносин.

Прагнення надати зловживанню правом загальнотеоретичного значення іноді, на жаль, змушують багатьох дослідників змішувати різні явища, а іноді навіть виходити за рамки правової дійсності, що значно зменшує наукову та практичну цінність класифікації способів зловживань правом.

Яскравим прикладом такого узагальнення може слугувати класифікація зловживання правом, запропонована у монографії О.О. Малиновського. На думку автора, зловживання правом можна умовно поділити на правомірні та неправомірні. Іншою раніше запропонованою ним формою зловживання права було – «законодавчо обмежені зловживання» [1, с.29-34].

Тут справедливою можна вважати думку О.О. Поротикової, яка зазначає парадоксальність сенсу, якого набуває поняття «зловживання правом» при додаванні до нього прикметника «правомірний». І якщо перший із термінів можна розглядати як такий, що має підсилювальний ефект, що підкреслює використання легальних та позитивних засобів для досягнення зловмисного результату, то «правомірне зловживання правом» слугує яскра-

вим прикладом змішування понять, що виключають одне одного. Іншими словами, влучно зауважено про те, що: «правомірне зловживання правом наносить шкоду правовідносинам, що не охороняються законом, тобто в певних обставинах такі порушення можна вважати аморальними чи недоцільними» [2, с.90].

У цьому випадку можна припустити, що держава не має можливості застосовувати механізми юридичного впливу, наприклад, на особу зі спеціальними потребами. Крім того, юридичному регулюванню не піддається цілий спектр взаємовідносин, таких як думки, почуття, кохання, дружба. Беручи до уваги те, що автор зазначає абсолютну нешкідливість таких типів зловживання правом для третіх осіб, власне віднесення такої поведінки до категорії зловживання правом є достатньо суперечливим.

О.О. Малиновський вважав, що до законодавчо обмежених зловживань правом можна віднести саме цивільно-правові зловживання, оскільки вони регулюються правовою нормою (ст.13 Цивільного кодексу України) яка, проте, не містить жодних санкцій. Критерієм для зазначеної вище класифікації слугує саме відсутність санкції відносно особи, яка вдалася до зловживання правом.

Відносно протиправних зловживань правом, що виділяються даним автором це сполучення слів вважається тавтологічним з точки зору не лише цивілістичної доктрини, а також і теорії публічного права.

Український законодавець в ст. 13 Цивільного кодексу України (надалі – ЦКУ) достатньо чітко класифікує зловживання правом, згідно з якою зловживання правом може здійснюватися з прямими наміром нанесення шкоди іншій особі; без прямого наміру, проте дія об'єктивно шкодить іншим індивідам; також дія може бути зумовлена домінуючим становищем на ринку або ж у формі недобросовісної конкуренції чи реклами.

Логіка законодавця дозволяє дійти до висновку про те, що зловживання правом можна визначити як неправомірне здійснення суб'єктивного цивільного права, що полягає у порушенні суб'єктом права меж здійснення суб'єктивного права. Більш детальний розгляд ст. 13 ЦКУ дозволяє виділити основні форми зловживання правом, а саме: шикану та зловживання правом у відмінних від шикани формах; зловживання правом відносно до відносин конкуренції. Таким чином, можна сказати, що при детальному розгляді не можна відшукати чіткого критерію розподілу зловживання права на форми.

Якщо шикана та інші форми зловживання розглядаються безпосередньо з боку суб'єктивної сторони впливу, то виокремлення зловживання права у конкурентних відносинах пов'язане з іншими критеріями. Цей тип зловживання правом сутнісно мож-

на віднести до другої групи зловживання правом, тобто таких, що відмінні від шикани. Здійснення дій, що можуть класифікуватися як шикана, у конкурентних відносинах, є малоімовірним.

Встановлюючи окрему заборону на використання цивільних прав із метою обмеження конкуренції або зловживання монопольним становищем на ринку, законодавець не мав на меті протиставляти даний вид зловживання права іншим його формам. На відміну від зловживання правом у інших його сферах, як, наприклад, в соціальних відносинах, де вони мають приватний та окремий характер, у конкурентних відносинах зловживання правом набувало характеру, що згубно відображався на стані суспільства в цілому, оскільки впливав на інтереси та вчинки необмеженого кола людей. Саме це і є причиною приділення законодавцем підвищеної уваги до проблеми зловживання правом, наприклад, у ст. 13 ЦКУ. Проте, для підстав виділення зловживання правами у конкурентних стосунках в окрему форму зловживання, немає.

Суб'єктивна сторона правопорушення, як відомо, не відігріє значної ролі в цивілістиці. Провина, як ступінь та форма відповідальності, не здійснює вирішального впливу на розмір відповідальності та класифікацію діяльності. Згідно із загальноприйнятим правилом, міра відповідальності визначається розміром об'єктивно нанесеної шкоди. Через це, достатньо нетиповим виглядає використання суб'єктивної сторони дії для виокремлення форм зловживання правом.

При дослідженні інституту зловживання правом, науковці, як правило, приділяють увагу розгляду приватних випадків, аніж загальних проявів та рис. Такий підхід до аналізу, що починає свій напрямок від дослідження складу шикани до власне зловживання правом є повторенням історії виникнення вказаного типу правопорушень.

На першому етапі, шикана переслідувалась законодавчо та вважалась найбільш небезпечним способом здійснення права. Така інтерпретація категорії шикани отримала назву «принцип чистої шикани». Враховуючи значення ініціативного здійснення правових можливостей учасників цивільного обороту та реально оцінюючи наслідки від державного втручання у цю сферу правових відносин, німецькі цивілісти сформуливали принципи компромісного права, використання якого є однаково безпечним та корисним, як для суспільства, так і для суб'єктів права. Згідно із засадами цього компромісного права, не потрібно забороняти усі випадки застосування права, в результаті чого завдається шкода іншим особам. Оскільки у певних випадках нанесення шкоди іншим особам неможливо уникнути, а якщо й можливо, то тільки шляхом повної відмови від їх здійснення. Недостатньою підставою

класифікувати дію, як зловживанням правом, є наявність наміру завдати шкоду іншій особі. Головною рисою є відсутність при застосуванні права будь-якої іншої мети, окрім нанесення шкоди іншій особі [3, с.437].

Необхідним, проте був більш широкий підхід до визначення зловживання правом. Ця потреба була зумовлена тим, що найчастіше підставою для здійснення дій, що можуть класифікуватися як зловживання правом, є не завдання шкоди іншій особі, а задоволення корисливих або інших інтересів. Усі ці дії не можна було класифікувати як шикану, і саме тому вони залишалися за межами правового поля. Часто різноманітні прояви шикани залишалися поза межами юридичного впливу, оскільки складнощі були викликані доведенням виключно злого наміру при їх здійсненні.

Визнання факту, що поруч із високим ступенем суспільної небезпеки здійснення шикани, визначальною її рисою можна вважати невисокий рівень розповсюженості, змусило законодавця поставити перед вибором між двома варіантами трактування шикани: у якості радикальної форми зловживання правом, або ж у більш широкому сенсі, власне як синонім терміну «зловживання правом» [4, с. 6, 20-21].

На сьогоднішній день, українське законодавство не ототожнює терміни «шикана» та «зловживання правом». Окремі особливості шикани вказані у тексті норми Цивільного кодексу України та протиставляються різним типам зловживання права. Проте, серед вчених-правознавців залишаються прихильники ототожнення шикани із зловживання правом.

Для виявлення зловживання правом можна використовувати наступний алгоритм. Оскільки шикана передбачає основною та єдиною метою здійснення дії нанесення шкоди іншій особі, то наявність іншої мети або ж наявність ненавмисних дій дозволяє класифікувати дію як «іншу форму зловживання правом».

Обґрунтованою та логічною є думка про те, що сучасне трактування шикани в її нормативному оформленні має декларативний характер. Сфера її застосування обмежується непідприємницькими відносинами. Адже метою діяльності будь-якого підприємця – є отримання прибутку або іншого зиску. Усі інші наміри слугують лише доповненнями, кроками до основної мети. Саме тому розгляд зловживання правом, пов'язаного із використанням домінуючого становища на ринку чи недобросовісною конкуренцією неможливо визначати як один із випадків шикани [4, с.6, 20-21].

З точки зору предмету даного дослідження у площині корпоративних відносин, необхідно зазначити, що спеціально розроблені підходи не мають

суперечити загальним підходам цивільного права. Удосконалення, наприклад, потребує законодавство, що регулює діяльність господарських товариств. Поняття «зловживання правом» повинне бути закріплене у органічних законодавчих актах та мати наступні ознаки.

Враховуючи, що правова доктрина, а також судово-арбітражна практика, виділяє декілька видів зловживання правом: дія, що здійснюється лише з метою завдання шкоди іншому індивіду (шикана), а також зловживання правом в інших формах, корисною є класифікація зловживання правом запропонована О.В. Волковим. Критерієм поділу було обрано: ступінь вини, вид нанесеної шкоди, об'єкт зловживання, суб'єктний склад. Проте, у підсумку цей автор пропонує проводити класифікацію дій, як зловживання правом на підставі двох критеріїв: мета та засіб зловживання правом [5, с.2].

Натомість, Ю.А. Тарасенко, який керувався в основному галузевим принципом, пропонує дещо іншу класифікацію зловживань правом, а саме зловживання матеріальними правами (право власності, корпоративні відносини, зобов'язальне право), та зловживання процесуальними правами [6, С.97].

Складність класифікації форм зловживання правом полягає ще й у тому, що в законах України, чи будь-якої іншої держави, відсутні чіткі критерії та ознаки, що могли б сформулювати остаточні класифікуючі ознаки зловживання правом. Складність класифікації дій осіб, як зловживання правом, через зазначену вище специфіку обтяжується існуючою судовою практикою. Вироблені судові підходи є достатньо суперечливими. В усіх випадках, коли порушується питання про зловживання правом, судові органи приймають рішення відповідно до конкретних обставин, які не завжди можуть бути узагальненими щодо встановлення наявності чи відсутності зловживання правом.

Таким чином, можна говорити про те, що загально визнана класифікація зловживання правом відсутня через недостатню вивченість даного питання. Ще складнішим через це видається виокремлення та згрупування форм та ознак зловживання правом, характерних корпоративним відносинам.

Проте зловживання правом у корпоративних відносинах є досить розповсюдженим явищем, яке фіксують суди у правозастосовній практиці. Цим зумовлена необхідність аналізу даного аспекту з метою формулювання чіткого розуміння для унеможливлення появи негативних правових наслідків подібних дій.

Оскільки корпоративні відносини регулюються, в тому числі і нормами цивільного права, на них повною мірою розповсюджуються такі положення, як, наприклад, законний захист та регулювання цивільних відносин, межі здійснення цивільних прав (ст.13

ЦКУ). Проте, у цілому ряді випадків методи цивільно-правового захисту прав та інтересів учасників подібних правовідносин виявляються неефективними, а прогалини, наявні у законодавстві, заповнюються відповідною судовою практикою.

Успішний захист, що забезпечить функціонування корпоративних правовідносин, вимагає наявності адекватних за функціональністю інструментів, які регулювали б окрему форму цивільних правовідносин.

Для цього треба, по-перше, виділити основні мотиви недобросовісності поведінки суб'єктів корпоративних правовідносин, по-друге, дослідити основні способи зловживання правом у даних правовідносинах, та, по-третє, визначити основні тактичні та стратегічні способи захисту від незаконного заволодіння активами підприємства, його майновими та немайновими правами зацікавленими особами, які саме з цією метою вдаються до зловживання правом.

Не можна не зазначити, що проблема недобросовісності певних учасників правових відносин є достатньо розповсюдженою на сучасному етапі. Зловживання правами у сфері корпоративних відносин значно послаблюють стабільність та надійність цієї форми відносин, порушують цілісність та недоторканість прав та інтересів учасників таких правовідносин та значно знижують авторитет державної влади, що повинна регулювати ці відносини.

Розглядаючи зловживання правом, А.Є. Молотников, виокремлює зловживання правом характерне для акціонерних відносин як окрему частину зловживання правом в корпоративних відносинах. До головних різновидів такого зловживання дослід-

ник відносить: зловживання правом учасників товариства, зловживання правом зі сторони членів керування корпорацією, та зловживання правом з боку органів державної влади [7, с.100].

Висновки. Розглядаючи найпоширеніші форми зловживання правом на прикладі корпоративних відносин акціонерного товариства, з наукової та практичної точок зору, найбільше значення для поглибленого дослідження мають: 1) дії, вчинені міноритарними акціонерами товариства; 2) дії, що здійснені учасниками акціонерного товариства в рамках боротьби за повний контроль над його діяльністю, тобто мажоритарними акціонерами.

Поділ зазначених вище зловживань правом у корпоративних відносинах за видовою ознакою є науково обґрунтованим та практично коректним лише за умови розширеного тлумачення зловживанням правом, яке розповсюджується і на неправомірні дії, вчинені у рамках корпоративних відносин. Для решти випадків від такого поділу видового слід утримуватись.

Ознакою, за допомогою якої слід встановлювати наявність зловживання правом в корпоративних відносинах, вважаємо, в широкому розумінні, порушення або перевищення принципу розумності та добросовісності в корпоративних відносинах. В переважній більшості випадків, дії, що порушують права юридичної особи чи її акціонерів та кваліфікуються як зловживання правом, мають тягнути позбавлення або обмеження прав щодо: участі у керуванні юридичною особою, можливості отримувати інформацію про діяльність юридичної особи, отримання частки прибутку чи ліквідаційної квоти юридичної особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малиновский А.А. Злоупотребление субъективным правом (теоретико-правовое исследование) / А.А.Малиновский. – М. : Юрлитинформ, 2007. – 352 с.
2. Поротикова О.А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. – М. : Волтерс Клувер, 2007 – 256 с.
3. Эннексерус Л. Курс германского гражданского права. Том I. Полутом 1. – 240 с.
4. Молотников А.Е. Слияние и поглощение. Российский опыт – М. : Вершина, 2007 – 353 с.
5. Волков А.В. Теория концепции «Злоупотребление гражданскими правами». – М. : Волтерс Клувер, 2009. – IX, 453 с.
6. Адамович Г.Л. Обеспечение интересов меньшинства акционеров в праве России и Европейского Союза : дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002.
7. Гаджиев Г.А. Конституционные принципы добросовестности и недопустимости злоупотребления субъективными правами // Государство и право. – 2002. – №7. – 156 с.

Серьогін Станіслав Юрійович

АНАЛІЗ ФОРМ ТА ОЗНАК ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ В КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИНАХ

У статті досліджено випадки зловживання правом та зроблено спробу класифікувати їх за формами та ознаками характерними для корпоративних відносин. Встановлення типових форм та ознак зловживання правом буде корисним для подальшого закріплення на законодавчому рівні з метою своєчасної кваліфікації таких дій для недопущення шкідливих наслідків від їх здійснення.

Ключові слова: зловживанням правом, корпоративні права, учасник підприємства, акціонер.

Серёгин Станислав Юрьевич

АНАЛИЗ ФОРМ И ПРИЗНАКОВ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯ ПРАВОМ В КОРПОРАТИВНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

В статье исследованы случаи злоупотребления правом и сделана попытка классифицировать их по формам и признакам, характерным для корпоративных отношений. Установление типовых форм и признаков злоупотребления правом будет полезным для дальнейшего закрепления на законодательном уровне с целью своевременной квалификации таких действий для недопущения негативных последствий от их осуществления.

Ключевые слова: злоупотребление правом, корпоративные права, участник предприятия, акционер.

Serogin Stanislav Yuriyovich

ANALYSIS OF FORMS AND FEATURES OF THE ABUSE OF RIGHTS IN CORPORATE RELATIONS

The article studies the cases of abuse of law and an attempts to classify them as forms and the features typical for corporate relations. Establishing common shapes and signs of abuse of the right to be useful for fixing at the legislative level to the timely establishment of such actions in order to prevent the harmful effects of their implementation.

Keywords: abuse of law, corporate law, member of the company, the shareholder.